Tomas Rimkus, Algirdas Girininkas

Tyrimai Aukštumalos akmens amžiaus gyvenvietėse

2019 m. liepą toliau vykdyti detalieji ir žvalgomieji tyrimai Aukštumalos (Lapalių) akmens amžiaus gyvenvietėse I ir III. Jie vykdyti pagal mokslo projektą „Mezolito–neolito žmonės ir Baltijos jūra: reliktiniai krantai po vandeniu ir krante. ReCoasts & People“ (09.3.3–LMT–K–712–01–0171). Aukštumalos senovės gyvenvietėje I (UK 3375) bei 2018 m. naujai surastoje Aukštumalos senovės gyvenvietėje III iš viso 2019 m. ištirtas 34 m² dydžio plotas (1 pav.). Iš perkasų bei šurfo paimti grunto mėginiai geocheminei ir paleobotaninei analizėms. Iš viso surasta 211 archeologinių radinių, kurių tipologiniai–technologiniai bruožai leidžia juos priskirti finalinio paleolito – ankstyvojo mezolito laikotarpiams.

Aukštumalos akmens amžiaus gyvenvietės I ir II (UK 30310) surastos 2004 m. Traksėdžių durpyno R dalyje atliekant žvalgomuosius tyrimus, ieškant istoriografijoje minimo Lapalių piliakalnio pėdsakų (*ATL 2004 metais*, 2006, p. 11–13). 2018 m. akmens amžiaus gyvenviečių teritorijose ir buvusios fluvioglacialinės kilmės saloje atnaujinti žvalgomieji ir detalieji tyrimai. Ištirtas bendras 50 m² dydžio plotas, aptikta dar viena akmens amžiaus radimvietė (gyvenvietė III), surasta titnago, granito, kvarco, kvarcito, smiltainio ir žėručio skaldos bei dirbinių, rodančių, kad archeologinių gyvenviečių chronologija patenka į Svidrų kultūros gyvavimo laikotarpį (*ATL 2018 metais*, 2019, p. 44–49).

2019 m. **Aukštumalos akmens amžiaus gyvenvietėje I** ištirtos perkasos 2 ir 3. ***Perkasa 2*** prijungta prie 2018 m. tirto ploto 1 V dalies. Jis

1 pav. Bendras tyrimų planas Aukštumalos akmens amžiaus gyvenvietėse I ir III: 1 – gyvenvietės I (UK 3375) teritorija; 2 – gyvenvietės II (UK 30310) teritorija; 3 – 2018 m. surastos gyvenvietės III teritorija; 4 – 2004 m. B. Dakanio tyrimai; 5 – 2018 m. tyrimų vietos; 6 – 2018 m. atsitiktinių radinių vietos; 7 – 2018 m. gręžinių vietos; 8 – 2019 m. tyrimų vietos; 9 – 2019 m. atsitiktinių radinių vietos. D. Balso brėž.

Fig. 1. General situation plan of Aukštumala Stone Age sites I and III: 1 – territory of settlement I; 2 – territory of settlement II; 3 – territory of settlement III, which was discovered in 2018; 4 – 2004 investigation by Dakanis; 5 – 2018 investigation locations; 6 – 2018 chance find locations; 7 – 2018 borehole locations; 8 – 2019 investigation locations; 9 – 2019 chance find locations

orientuotas Š–P kryptimi, perkasos dydis 5x2 m (iš viso 10 m^2 plotas). Tyrimų metu radiniai ir sluoksnių stratigrafija fiksuota kvadratų sistemoje. Pasiekus įžemio sluoksnį pastebėta, kad perkasa skirtingose vietose yra nevienodo gylio. Tai lėmė pati tirtos vietos padėtis. Perkasa buvo V kryptimi nuolaidėjančioje vietoje, tyrimų metu joje aptikta balkšvo smėlio sluoksnyje išsiskiriančių tamsesnių dėmių be radinių. Tai gali būti buvusių augalų vietos.

Perkasoje fiksuota tokia sluoksnių stratigrafija: paviršinį sluoksnį sudaro 5–7 cm storio tamsiai pilkas humusingas sluoksnis su augalija; po juo seka 10 cm storio balkšvo smėlio sluoksnis; giliau aptiktas 10–12 cm storio pilkšvas smėlis, ryškiausiai išsiskyręs perkasos V dalyje, matyt, dėl jos nuolydžio šia kryptimi; po šiuo sluoksniu sekė 18–20 cm storio gelsvo smėlio sluoksnis. Pilkšvame ir gelsvame smėlyje aptikta didžiausia archeologinių radinių koncentracija, tačiau sporadiškai radinių buvo aptinkama nuo pat perkasos paviršinių sluoksnių. Įžemis pasiektas maždaug 30 cm gylyje nuo žemės paviršiaus, aptikus balkšvo smėlio su nedidelėmis limonito gijomis sluoksnį.

Perkasoje iš viso surasti 127 archeologiniai radiniai, daugiausia titnago dirbiniai ir skalda, granito, kvarco, smiltainio ir opokos nuoskalos bei keletas iš jų pagamintų dirbinių. Keli titnago dirbiniai išsiskyrė tipologiniu požiūriu. Tai vienas Svidrų kultūrai priklausantis strėlės antgalis, vienas smulkus galimas antgalis ir dvigalis skaldytinis.

Perkasa 3 orientuota į durpyno pusę, ant buvusios salos nuolydžio (2 pav.). Čia reljefas po truputį nuolaidėja link durpyno. Šia perkasa siekta geriau pažinti sluoksnius ir jų santykį pereinant į buvusį vandens telkinį. Tam pasirinktas 10x2 m dydžio plotas, orientuotas V–R kryptimi. Perkasos gylis pasiekus įžemį nebuvo

2 pav. Bendras perkasų 2 ir 3 vaizdas po tyrimų. M. Zandaro nuotr.

Fig. 2. General view of areas 2 and 3 after their excavation

vienodas, nes ji leidosi į durpyno pusę. Pavyzdžiui, po tyrimų ploto R dalyje fiksuotas 40 cm gylis nuo žemės paviršiaus; Š, ŠR ir ŠV dalyse gylis svyruoja nuo 40 cm iki 1,3 m; V dalyje – 1,3 m; P, PR ir PV dalyse – nuo 40 cm iki 1,9 m. Nuo pat tyrimų pradžios perkasoje buvo aptinkama daug buvusių medžių šaknų ir kelmų. Patys stambiausi aptikti ploto V dalyje, kai kurie buvo įaugę į gruntą, todėl tyrimų eigoje jie buvo ištraukti ir jų vietose susiformavo pavienės duobės. V ir PV perkasos dalyse 1,3 m gylyje nuo žemės paviršiaus pasiektas gruntinis vanduo.

Skirtingose perkasos dalyse fiksuota nevienoda stratigrafija. R sienelėje paviršinį sluoksnį sudaro iki 17 cm storio tamsiai pilkas humusingas sluoksnis, primenantis durpę; giliau eina 7–20 cm storio balkšvas maišytas smėlis; po juo aptiktas 10–15 cm storio gelsvas smėlis; apie 40 cm gylyje nuo žemės paviršiaus pasiektas balkšvas smėlis – įžemis. Š ir P sienelėse dėl perkasos nuolydžio stratigrafija labai įvairi. Paviršių sudarė 5–20 cm storio humusingas sluoksnis, storėjantis V kryptimi. Giliau sekė apie 20–25 cm storio durpė. Perkasai gilėjant į V pusę išryškėjo tamsiai pilkas sluoksnis su ypač stambiais medžių kelmais ir šaknimis. Jis 30–80 cm storio ir tęsiasi iki pat V ploto dalies. Toliau fiksuotas 15–20 cm storio balkšvas smėlis, kur Š ir P sienelėse matomos arimo žymės. Po juo aptiktas plonas 10 cm storio gelsvas smėlis. Perkasos V sienelėje fiksuota tokia stratigrafija: paviršiuje buvo 17–27 cm storio kultivuotos durpės sluoksnis; giliau fiksuotas 35 cm storio vandeningos durpės sluoksnis; giliau – apie 50 cm storio durpės su mediena sluoksnis. Žemiau matomas 10 cm storio tamsiai pilkos durpės sluoksnis; giliau aptiktas nedidelis 5–7 cm storio pilkšvo smėlio sluoksnis, po kuriuo buvo balkšvas smėlis.

Perkasoje 3 iš viso surasti tik 29 archeologiniai radiniai. Didžiausia jų koncentracija buvo R dalyje, arčiau pagrindinės gyvenvietės teritorijos. Pavienių radinių aptikta ir kiek toliau, V perkasos dalyje. Archeologinius radinius sudarė titnago dirbiniai ir skalda, kitų uolienų nuoskalos bei dirbiniai. Rasti tik 6 titnago radiniai, tarp kurių technologiniu požiūriu išskirtiniausia visiškai išlikusi nuo vienagalio skaldytinio atskelta skeltė. Kitus sudarė netitnaginių uolienų radiniai. Perkasoje taip pat rasta lazdyno riešutų, tačiau šioje dalyje aptikus daug medienos suabejota, ar tai akmens amžiaus laikotarpio radiniai.

2018 m. žvalgomaisiais tyrimais surasta **Aukštumalos senovės gyvenvietė III**. 2019 m. nuspręsta joje toliau vykdyti tyrimus ir apibrėžti galimą V radinių paplitimo dalį. Tam buvo ištirtas ***šurfas 9*** (numeracija tęsta nuo 2018 m. tyrimų). Jis orientuotas į V nuo 2018 m. ištirto šurfo 5, ant smėlingos terasos nuolydžio į durpyno pusę. Šurfas orientuotas Š–P kryptimi, 2x2 m dydžio. Paviršinį sluoksnį sudarė 20–30 cm storio miškožemis; giliau sekė apie 13 cm storio tamsiai pilkas sluoksnis – dirvožemis; giliau aptiktas 7–20 cm storio balkšvas smėlis, kurio nerasta šurfo V ir PV dalyse; giliau buvo 5–12 cm storio tamsiai pilkas smėlio sluoksnis; po juo seka 13–15 cm storio gelsvas smėlis, kuriame buvo daugiausia archeologinių radinių. Šis sluoksnis ypač ryškus šurfo Š, P ir R dalyse, arčiau terasos aukštesnės dalies. Po gelsvu smėliu pasiektas balkšvas smėlis su pavienėmis limonito gijomis – įžemis.

Šurfe 9 iš viso surasti 55 archeologiniai radiniai. Jie daugiausia koncentravosi gelsvo smėlio sluoksnyje, tankiau arčiau terasos aukštesnės vietos esančiose šurfo dalyse. Šurfo V dalyje radinių gerokai mažiau. Archeologinius radinius sudaro tik keletas dirbinių, o visą jų grupę daugiausia sudaro granito, kvarco, kvarcito, smiltainio, opokos ir žėručio nuoskalos.

2019 m. tiriant Aukštumalos akmens am-

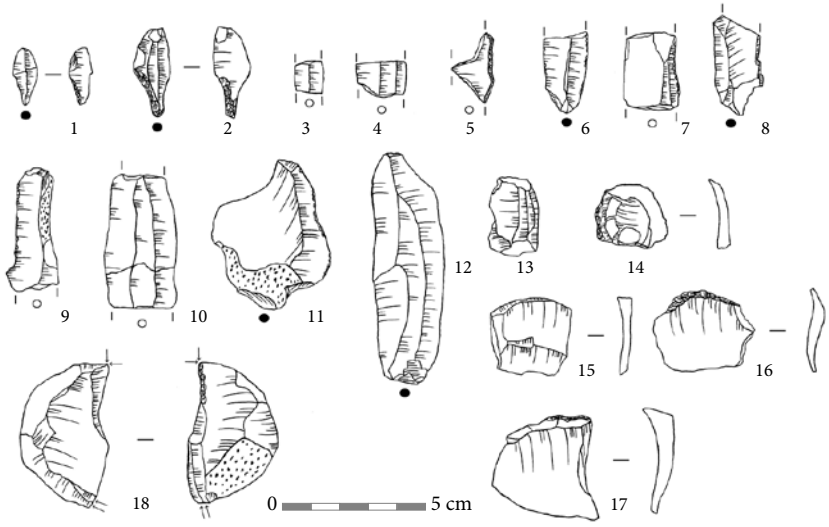

3 pav. Titnago dirbiniai, aptikti Aukštumalos akmens amžiaus gyvenvietės I perkasose 2 ir 3: 1 – skeltė su retušu, primenanti strėlės antgalį; 2 – Svidrų kultūros strėlės antgalis; 3, 4 – skelčių vidurinės dalys su utilizacija; 5 – dirbinio fragmentas; 6–11 – peilių (?) fragmentai; 12 – visiškai išlikusi skeltė; 13 – dvigalis skaldytinis; 14–17 – gremžtukai; 18 – rėžtukas. T. Rimkaus pieš.

Fig. 3. Flint tools found in the areas 2 and 3 of Aukštumala Stone Age site I: 1 – a retouched blade possibly resembling an arrowhead; 2 – a Swiderian culture tanged point; 3–4 – medial blade segments with signs of utilization; 5 – a tool fragment; 6–11 – knife (?) fragments; 12 – an intact blade; 13 – an opposite platform core; 14–17 – scrapers; 18 – a burin

žiaus gyvenvietes I ir III iš viso rasta 211 radinių – titnago, granito, kvarco, kvarcito, smiltainio, opokos, žėručio dirbinių ir jų gamybos atliekų – nuoskalų (3 pav.). Dirbinių tipus sudarė gremžtukai, antgaliai, peiliai, rėžtukas ir skaldytiniai. Įtraukus 2018 m. radinius, pastebėta, kad titnago ir kitų uolienų žaliava pasiskirsto beveik proporcingai. Titnagas sudaro 52 % visos radinių žaliavos, kitos uolienos – 48 %.

The excavations at Aukštumala Stone Age settlements

In 2019, 34 m^2 was investigated at Aukštumala Stone Age site I and at Aukštumala Stone Age site III, which was newly discovered in 2018 (Fig. 1). At the former, the excavation of 10 m^2 (area 2) yielded flint tools and debitage, which were mostly found in a yellowish sand layer. The excavation of a further 20 m^2 (area 3) (Fig. 2) revealed flint and other rock deposits in the yellow sand layer in its E part, but no finds closer to the peat section. The excavation of test pit 9 (4 m^2) to a depth of 70 cm at Aukštumala Stone Age site III yielded granite, quartz, quartzite, sandstone, and mica tools and debitage. In 2019, the excavated areas yielded a total of 211 archaeological finds, the typological–technological features of which allow for their attribution to the Final Palaeolithic – Early Mesolithic (Fig. 3).